

**1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн**

Иитилел-политиктиг солун

СҮТТҮ — КУРАНДАН

✿Үлгерден алыңар

Тес-Хемче кирер орук аксында
 дугаар таваржыр суур —
 ран. Ол — Шуурмактың арбаны.
 анда маңаа староверлер дижи-
 вис, эри шажынның чүдүкчү-
 ы чуртап чораан.

Амгы үеде Куранда 29 өг-бүлө, куруттакчы бар. Оларның 36-зы сионерлер, 12 улуг-бичии ажы бар. Сөөлгү 2 чылда 6 чаа бачы немешкен, улустун туттунуп туру хөлчөк. 2009 чылда куранчы-боттарының күжү-биле клубту конук иштинде тудуп алганнар. Сиунг идепкейлиг ажылыын күшүнү тулар кижии — кожууннун Төпекчилер хуралының депутады, ан даргазы (хөй-ниити үндеге) Алдын-кыс Комбу болуп бар. Олар херээженнер чөвүлө- (даргазы Оюмаа Аракчаа), чуннар чөвүлелин (даргазы Оюмаа Ооржак) база тургузуп чыгар.

уранчылар кожууннун кандыг-ажылдарындан чыда калбас, шаңнал-макталдыг черлерни аамал ээлээр. Ында база бар. Куранда колдуунда боң үезинде башкылап, эмчилеп, түтү ажилдарга ажилдап ан кончуг идепкейжи пенсионер чурттап турар. А.Ч. Комбуылдарда Эзрин кожууннун шыкчызы турган. Олардан 8 шүлүкчүлөр, ийизи — аялга ыдыкчылары, бирээзи бодунун к номун чырыкче үндүрүп

о удаада олар база бир чаа
эшкинни кылган — май айда
нынң садыг баартагы ажиты-
н. Олар оруктан ырак эвесте
кылгы баартакты бичии када
шаап алгаш, ынаар чонун
«Сүт биле хлеб-тараа — сү-

зүглэлдйн сүлдө чөм» деп байр-
лалды эрттиргөн. Келген чонунга
ыры-шоорун бараалгадып, аяк-
шайын сунуп, ажын-чөмийн чоог-
ладып, сүт, тарак, быштак, ааржы,
далган-тараа, быжырган хлевин,
чигир-боовазын, эт, картошказын,
эм үнүштерин дөлгөн сатканнар.

Куранчылар аянынгы-чараш чурумалдыг, арыг агаарлыг суурда анаа шөлзэн хөлестеп олурбайн, мал-маганын шыдавыже тудуп, картошка-ногааны тонна-тонназы-биле өстүрүп турарлар. Суурда инек-мал 250 ажыг, өшкү-хой бир муң ажыг, 10 аът, 8 хаван, 40 дагаа бар. Чижек-биле чүгле 60 чылын 55 тонна сүттү, 15 тонна зэtti, 1,5 тонна дүктү, 60 тонна картофельди, 2 тонна ногааларны бүдүргеннер. Мынча продукция артыкшылдыг болбайн канчаар. Ычангаш садыг баартагын ажыдар бодал тывылган ужуру ол. Эрткен-дүшкен чон оон эм сүүзүннүг оът-сиген өттөөр малдың экологтуг арыг ээдин, сүдүн, тарак, быштаан күзелди-биле садып алыры чугаажок. Күскээр анаа кат аймаан садарлар. Картошка база турар. Хөрзүн кара болгаш бир шоодай эки үрезин 30 шоодай чедир бериптер.

Куран ам-даа сайзыраары чугаажок, ажы-төл немежирге, аңаа эге школа тудуп алыксаа күзөл боттаны берип болур. Бир эвес арбаны суму чергезинче шилчидиптер болза, соцал объектилер тургустунуп, суурнуң улгадырынга дөгүм болур. Байырлалга Биче-оол Шыырап баштадыр келген кожуун даргалары арбанга суму эргезин тыпсырының документиленер республика эрге-чагыргаларынче киригенин дыңнадып турду. Чалаткан чон, суму чагы-

рыкчылары, кожуун организацияларының төлээлери куранчыларга чаа эгелзэшкини-биле байыр чедиргеш, суурнуң сайзырал фондузунче акша-төгерики салып, деткимчезин көргүскөн. Сайзырал фондузу база улуг уjur-дузалыг, аңаа чыып алган акшазы-биле мурнунда олар чаңгыс сууржуларынга дузалажып, эмнедир азы мал-маган садып алыр шижары бери турганнар. Ам ол фонд куруглаан, хөй акша кайыын кээр ийик, клуб тудуп алырда харын оон-моон дузалашкан база боттарының кириген акшазы 189 муң чедип турган.

Клувунга номчул турары-биле Кызыл кожуунуң пенсионерлер организацияның дамчытканы номнар, журналдарын республиканың пенсионерлер эвилелиниң даргазы Татьяна Намчак байыр чедиргеш, тудускан. Ындыг чергелиг дуза калдыскаар кижилер артык номнарны куранчыларга өргүл болурлар.

Куранчыларның артыкшылдыг
продукция садар баартак ажыт-
каны өске суурларга база үлегер-
чикеж болуп болур. Чайгы сут-саан
элбек үеде ынчаар чүге саарлып
болбас деп. База арга-ла-дыр.
Орукка кат садып олурар чон бо-
ла таваржыр болгай — довурак-
доозун, машина-балгат газы...
Манзалардан шыыгылыг, дуглагылыг
бичи баартак тудуп алгаш, аңаа
садыглынып олурары кайы-даа
талага эптиг, арыг-силиг. Чүгле кат
звес, чүнү-даа саткай-ла. Эртип-
дүжүп турар чон кайы хирел,
ынчал алыр болза, орулга-
саарылга кандыг болурул дээрзин
баш удур добап санаары артык
звес.

Надежда ЭРГЕП.

АЖЫК ЭЖИКТЕР ХҮНҮ

Чөөн-Хемчик кожууннуң улус судунга ажык эжиктер хүнүн школа доозукчуларынга эрттирген.

Суд ажилдакчыларының ажилы-биле таныжылганы судче кирер эжик аксында демир-дес аймаа дилээр «ПМО-1» деп маркалыг дериг-херекселден эгелзэн. Оон улаштыр херек эмгелзешкиннен судтуң ажилчорудулгазынга чедир эртер уjurлуг кабинеттерже экскурсиялар болгаш суд ажилдакчылары-биле уjurажышкын эрткен. Планнап алган турган бир шак ийи шак хире узай берген-даа болза, ол үе дыка чиик болгаш солун эрткенин доозукчулар демдеглзэн.

Судьялар Ш.Х.Бадыраа, А.О. Таргын доозучуларга шылгалдаларны чедишкнниг дужаарын, мергежилдерни шын шилип, Тываның төлөптиг оолдары, кыстары болурун чагаан.

Виктор ООРЖАК.

БАЗА БИР МӨӨРЕЙИ

Чаа-Хөл кожууннуң төл библиотеказынга кожууннуң библиотека ажилдакчыларының аразынга мөөрей болган.

9 киржикчилиг болган ол мөөрөй 6 кезектен тургустунган. Мержежилиниң аайы-биле болгаш ниити делегей билишкинниң чылгаан ол мөөрөйге бирги черни Аяна Шойзат, ийиги черни Урана Монгуш, үшкү черни Чодураа Анай-оол алган.

Зоя БААЗАКАЙ.

Медээлэр

**ЭРТЕМДЕН 78
ХАРЛААН**

Тываның болгаш Россия-
ның культуразының алдарлыг
ажылдакчызы, чогаал крити-
ги, Россияның Чогаалчылар
эвилелиниң кижигүнү, Кызыл
хоорайның хүндүлүг хамаа-
тызы Мария Андреевна
Хадаганэ дүүн 78 харлаан.

«Бис Тывадан бис» деп номнун автору дыка хөй башкыларның башкызы, чогаалчыларның уран чүүл делегейинче оруунун үдечизи. Мога билбес башкыга «Шын» солуннун коллективи черин бүгү каазын сөңлеп, байыр чедирип тур.

ТЫВАГА ХӨГЖҮМНҮГ ЧАЙ

Июнь 2-ден 6-га чедир регионнар аразының «Тывага хөгжүмнүг чай» фестивалдык шугуму-биле Москва, Саратов, Бурятия болгаш Красноярск крайдан композиторлар, ыраажыларны Россияның Композиторлар эвилелиниң даргазы Владислав Игоревич Казенин удуртуп, бистиң республикага аалдап чоразн.

Фестивальдың программасы
езугаар хөгжүмнүн аңгы-аңгы
жанрларына концерттер, мастер-
класстар, ужуражылгалар эрткен.
Фестивальдың түннел кеззз кыл-
дыр Улусчу чогаадылга бажы-
ныңна каттышкан улуг концерт
улуг-хүндө болуп эрткен.

Бистің корр.

ӨӨРҮШКҮЗҮ – АЖЫ-ТӨЛҮ

ва — ол кандыг-даа кижинин
эргим, ынак, чоок болгаш эки
зи. Ава — чуртталганың киж
чызы. Ол уругларының киж
зүңгө амыдыралдың аар-
елерин, өөрүшкү-маннайын
п, кады чурттап эртер.

на кижиге ажы-төлүндөн ар-
аңнал кайда боор, ынчалза-
жы-төл кижизидип өстүрери
е амыр звес үүле. Ажыл-
ыралында чедишкынниг
дал, бедик албан-дужаалдыг
ул-башкарып чоруур кжи-
эрге ие кижиниң улуг үлүг-
туң бадыткалы. Оларның тө-
туртуңга төлөптиг кижилерни
үл кижизиктени дээш куруне-
өргүзүп турар шаңнал-мак-
база улуг рольду ойнап ту-
ларга хөй ажы-төлдү кжи-
маадыр иелер хамааржыр.
хоорай бүрүзүндө төлөптиг
ниң саны кайы хөй. Оларның
зинге Улуг-Хем кожууннун
кан сумузунун хүндүлүг
кчызы Александра Чамыян-
доктугу хамааржыр. Ол «Өг-
экинин, ынакшылдың
ш чагай чоруктуң үндезини»
еспублика чергелиг чыышка
Бүгү-делегейиниң ачы-дуза
узуунун ассоциациязының
дентизи Р.Р. Атнагуловтуң

алган. Ук бедик шаңналды Александра Чамыяновнага (болгаш оон-даа өске хөй ажы-төлдүгү аваларга) ие-чаш байдалынын камгалаынын талазы-биле программаның боттандырылгасынга база ие херэжген кижиниң социал ролюнук болгаш эргезин бедидеринче кирип турар улуг үлүг-хуузу дээш тывыскан.

Александра Чамыяновна — он ажи-төлдүн эргим авазы болгаш уйнуктарынын энерелдиги кырган-авазы. Ол бүгү назынында уругларынын өөрөдиге, кижизидилгезинге бараан болган. Уругларынын улуглары шупту өглүг-баштыг, ажил-агыйлгы амыдырап-чурттап чоруу. Ийи уруу студентилер — Абакан болгаш Кемерово хоорайларда өөренип турар. Эң-не хеймер уруу 11 класс. Ол алган бедик шанчалынга хамаарыштыр: «Ажи-төл азыраары дээрге, ава кижиге дыка улуг харысалга болгаш хүлээлге. Амыдыралдын бергелерин ие кижжи ажи-төлү дээш, оларнын келир үези дээш ажыл эртерин кызыдар болгай. Ынчангаш ава кижжи турум болгаш күштүг болуру чугула. Мен уругларымны чааскаан бут кырынга тургузуп өстүргөн мен, чүге дизе өөм ээзи аныяк чурттардан. Уругларым

бичиизи безин чаа-ла 1 харлыг турган. Кандыг-даа бергелерни көрүп, аяп эртим. Ам уругларым мени азырап турарынга дыка өөрүүр кижидир мен. Хөй ажы-төлдү өстүрүп кижизиткеш, оон бодунуң ээлчэндэ оларның киз-зэнгенинге «бүзззледип», амыр-дыштыг болуру дыка өөрүнчүг-дүр. Кол-ла чүүл — хол салдынас болза эки. Мындыг бедик шаннал алыры — менээ канчаар-даа аажок улуг белек. Өг-бүлениң байы — оон хөй ажы-төлүндө» — деп өөрүшкүзүн илереди харыялады.

Кажан чанында божык чөлөнгөш, деткимче чокта — ол дегберге чүүл чок. Артында-ла херээжен кижжи бодунуң эктиңг амбыралдыг аар-бергезин чааскаан чүктөп эртери дыка берге. Ылчаалза-даа кижжи бүрүзүнүң чурталгазы чүглө бодундан хамааржы. Экини чедип алып дээр болза-ла, бурунгаар көрүштү болуп, салып алган сорулгаларын эзизинге чедирерин боттандыраар. Ажы-төлдүң келир үези база-ла ие кижиден хамааржыр. Чуртталганың хөй кезин чурттап эртен бо хөй ажы-төлдүг чылыг, чымчак холдуг аваның, кырган-аваның алган шаңналының бадыткалы — ооң төлөптиги болуп өзүп келген ажы-төлүндө.

Валерия КОНГАР.

Арыскан сумузунуң хандулуң чурттакчызы —
Александра Чамыяновна Доктузу.

МАЛЧЫНГА БОЛГАШ ХЕРЕГЛЕКЧИГЕ АЖЫКТЫГ

Узун кыш соонда кыска час көдээ ишчилерге дыка улуг уjur-дузалыг үе. Ам часкы ажилдар адакталып турар. Ол онза харысалгалыг үени Тываның көдээ ажил-агыйлары кайы хире ажилдап эрттиргенин болгаш сөөлгү дөрт чылдарның дургузунда көдээ ажил-агый адырында байдал кайы хире өскерилгенин дугайында сонуургап, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы Валентин Иванович Ендан-биле (чурукта) уjur-рашкаш, сонуургаан айтырыгларымны салдым.

— Валентин Иванович, сөөлгү 3-4 чылдарда көдээ ажил-агыйның хөгжүлдэзин болгаш бо адырда саң-хөө хөреңгилерин уjur-дузалыг аңгылаанын канчаар үнелеп турар силер?

— Сөөлгү дөрт чылдың азы 2007-2010 чылдарның дургузунда: республикада көдээ ажил-агыйда бүдүрүлгениң хемчээлдериниң өзүлдэзиниң индексиниң талазы-биле — мурнунда чылдың деңгелинге хамаарыштыр: 2007 чылда 100,8 хуу (РФ-те 103%), 2008 чылда 100,4 хуу (РФ-те 110,8%), 2009 чылда 101 хуу (РФ-те 101,4%), 2010 чылда 101,1 хуу (РФ-те 88,1%) болуп турар. 2010 чылда Россияда көргүзүгүнүң кудулааны 43 регионнарда кааннаашкынның түңнели-биле демдеглеттинген.

Бүдүрүлгениң хемчээлиниң индексери: үнүш ажаалдазынга: 2007 чылда 78,8 хуу, 2008 чылда — 119 хуу, 2009 чылда 106,9 хуу, 2010 чылда 106,8 хуу; мал ажил-агыйына: 2007 — 108,6 хуу, 2008 — 95,8 хуу, 2009 — 99,1 хуу, 2010 — 99,3 хуу. Бо көргүзүглер адырда турум чорукту бадыткап турар.

Ниитизи-биле Сибирь ФО-да 2010 чылда бүдүрүлгө хемчээлиниң индексини 94,8% болган болза, Бурят Республикада 99,4%, Алтай крайда 95,5%, а бистин республикавыста 101,1% болган. Бо бүгү саннарны чүге адап турарым уjur болза, бистин республикавыс РФ-те ортумак көргүзүглерниң деңгелинде чоруп турар дээрзин бадыткап турарым ол.

2010 чылда бүдүрүлгө хемчээлиниң көргүзүглерин амгы күштүг болуп турар өртөктер езугаар акша-биле хемчээрге, ниитизи-биле 4,5 млрд. рубль, ооң иштинде үнүш ажаалдазындан 1 млрд. 137 млн. рубль, мал ажил-агыйы — 3 млрд. 405 млн. рубль.

Саң-хөө хөреңгилерин уjur-дузалыг аңгылаанын 2010 чылда көдээ ажил-агый продукцияларының бүдүрүлгезиниң өзүлдэзиниң көргүзүглериниң аайы-биле түңнелди үндүрүп болур.

— АҮК-түн кандыг адырларында чедишкннерни чедип алыр аргалыг болган болгаш кандызында бергедээшкннер барыл?

— 2010 чылда үнүш ажаалдазының талазы-биле улуг чедишкннер бар. Тараа культураларының багай эвес джүдүн алдывыс, мал чемин хөйү-биле белеткедвис. Ооң түңнелинде үнүш ажаалдазының продукцияларының бүдүрүлгезиниң хемчээлдери ооң мурнунда чылдың деңгелинге көөрдө, өскөн. Бир эвес 2006 чылдың деңгелинге көөр болза, ол 12,1 хууга өскөн.

Мал бажының саны өскөн. Бода мал 2007 чылда 120 муң баш турган

болза, 2010 чылда 138 муң баш четкен, шээр мал 853 муң баш турган болза, 2010 чылда 1032 муң баш четкен, чылгы 30 муң турган болза, 38,4 муң, хаван 19 муңдан 26,7 муң чедир өскөн.

Оон аңгыда, куш фабриказын, теплица комбинатын болгаш «Чагытай» КУБ-ту эде кылган, амгы үениң дериг-херекселдериг сүт-бараан фермазын, сүт комбинатын, хлеб комбинатын ажылгалга кириген, республика бюджетинден 50 хуу субсидиялыг кылдыр көдээ ажил-агый техникаларын садып алган. Биче хемчээлдиг 5 цехтерни кожууннарда тургускан.

Болбаазырадыр адырда бергедээшкннер бар. Эң ылаңгыя ола цехтерни долузу-биле шнңгээ-дип алырында: сүт, эът, дүк, алгыкеш болбаазырадыр талазы-биле ол бүдүрүлгелерниң чиг этти садып алыр акша-хөреңгилер ол бүдүрүлгелерде чедишпес, а банкылардан чээли алырынга долаага салыр хөреңгилери чок болганы-биле болдунмас.

— Кыска хуусааның дургузунда бут кырынга ийи улуг бүдүрүлгелерни — куш фабриказы болгаш теплица комбинатын тургузуп шыдаан. Оларның бүдүрген барааннары садыгларның баартактарында бар. Бо бүдүрүлгелерде байдал ам шуудаан бе?

— Саң-хөө талазы-биле экижидериниң талазы-биле хемчеглерни алган. Банкыдан узун хуу-саалыг чээлилерни алыр талазы-биле ажил чорутуңган. Бүдүрүлгениң удуртулгазы, чамдык специалистер, инженер-техниктиг ажилдакчылары солушкан. Фабрикада бүдүрүлгө ажил-чорудулгазы шуудаарынга шупту үндэзинер бар.

Бо чылдың январь айдан апрельге чедир дагаа эдниниң болгаш өске-даа продуктуларының бүдүрүлгезиниң хемчээли 75,7 тонна болган. Ол эрткен чылдың ол-ла үезинге деңгээрге, 124,5 хуу өзүлдегил, эрткен чылын 560,8 тонна турган. Чыл эгезинден бо үеге чедир 3,4 млн. чуургаларны алган. 2011 чылда 11 млн. чуурга алырын планнап турар.

Теплица комбинатының эде дерилгезин кылган. Дамдылап суггарар дерилгени тургускан. 2010 чылда «Фито» ААН-ниң дамдылап суггарар дерилге системазын сөөртүп эккеп, «Теплица» комбинатынга саткан. 2010 чылдың дургузунда «Теплица комбинаты» КУБ 61 тонна ногааларны 3,3 млн. рубльге ажаап алган.

Бүдүрүлгө хемчээлдерин өстүрер сорулга-биле амгы үеде 16 теплицаларны белеткээр талазы-биле: 5 теплицаны томаттарга, 5 теплицаны баклажаннарга, 5 теплицаны перецтерге болгаш бир

теплицаны өзүмнер тарыырынга таарыштыр кылыр ажил чоруп турар. Бо хүнде 4 теплица 2,5 муң томат, 2,5 муң баклажаннарның өзүмнерин улаштыр өстүрери-биле чара тарыырынга белең.

«Теплица комбинаты» КУБ-та огурец джүдү 23 тонна, 600 кг хире огурецти бюджет албан черлеринге рынок өртээнден чиик өртөккө (килде 80 рубль) садып саарган.

Бодунуң тургустунуп келген чылында теплица комбинаты 3 теплицадан 3,3 млн. рубль орулганы ажилдап алган турган болза, ам немей 16 теплицаларга септелгени дооскаш, ниитизи-биле 19 теплицалыг алаар бис. Теплица бүрүзү чылда 500-тен 800 хире муң рубльди ажилдап алыр аргалыг. Ниитизи-биле ол чылда 9-тан 14 млн. рубль болур. Орулгалардан аңгыда ажилчын олуттар немежир 25 доктаамал, 20 түр када ажилдаар.

— Сөөлгү үелерде садыгларда «Чагытай» КУБ-тун бүдүрген повидлозу, джемнери, сироптары көстүп келген. Хереглекчилер ол барааннарның шынарын дыка эки деп үнелеп турар. Ол дээрге боду бүткен азы натуралдыг чаагай аш-чем болгай. Ол аш-чем аймааның бүдүрүлгезин кайы хире турумчуттунганын, оларның бүдүрүлгезин калбартыр деп планнап турар силер бе?

— «Чагытай» КУБ 17 аңгы продукцияларны бүдүрүп турар. 2010 чылда 700 кг повидло, джем, вареньени бүдүргөн. Бо чылдың бир дугаар кварталында 3,1 тонна продукцияны үндүргөн. Чыл төңчүзүңге чедир бүдүрүлгө 9 тонна чедер кылдыр калбартыр. Амгы үеде бо бүдүрүлгениң барааннары 23 садыгларда бар. Дыштаныр хүнүнүң ярмаркаларында бүдүрүлгө доктаамал кирип турар.

Бо бүдүрүлгени ажылгалче кириер дээш республика бюджетинден 23,6 млн. рубльди аңгылаан. Бүдүрүлгө 44,74 муң дкл арага аймаан бүдүргөн, ол дээрге 167,8 млн. рубль орулга-дыр. Арага аймааның 8 аңгы хевирин, 8 аңгы кат-чимис консерваларын бүдүрүп турар. Бүдүрүлгениң хемчээли 2008 чылдың деңгелинге бодаарга, 65,6 млн рубльге өскөн. Бүдүрүлгениң 1 рубльге субсидияларга, продукциязы 2, 70 рубльге өзүп турар. (Ол хемчээл бүгү Россияда 2008 чылда 1,20 рубль турган). Мында 34 кижы ажилдап турар. 2010 чылда 27,3 млн. рубльге үндүрүгүнү

төлзөн, шалың төлевириниң талазы-биле өре чок бүдүрүлгө-дир.

— Кондитер фабрикасында байдал кандыгыл?

— Ону бүдүрүлгө хемчээлдиг ажылгалга кириери-биле 2011 чылдың май 4-те электри энергиязын кошкан, ТР-ниң Архитектуразындан чөлшээрелди алган, БТИ-ниң техниктиг паспортун алган. Ол бодунуң ажилын 2011 чылдың сентябрь 1-ден эгелээр кылдыр планнап турар бис. Бир ээлчегде 160 кижы, ниитизи-биле 224 ажилчын олут турар.

Үр үениң иштинде ажылгалче кириринмейн турар тудуглар дыка хөй акшаларны «соруп» турар болур. Бо оран-сава база ыңдыг. Аңаа эккелген аар өртөктиг дериг-херекселдерниң кезектери чок, ам оларны четчелеп алырывыска, тускай мергежилдиглер база чок. Ынчангаш 2009-2010 чылдарны фабриканы ажылгалче кириери-биле 39646 муң рубльди, ооң иштинде 14760 муң рубльди дериг-херекселдер садып алырынга аңгылаан. Фабрика ажылгалче кире бээр болза, ооң чылда бүдүрүлгезиниң хемчээли акша-биле санаарга, 374,0 млн. рубль.

— 2011 чылда мал оолдаашкыны кайы хире эртип турарыл? Планның күүселдези кандыгыл?

— Мал оолдаашкыны адакталган. Эки көргүзүглерлиг болган бис. Чүс баштан 80 баш камгалап алдынган. Сүт-Хөл, Чеди-Хөл, Кызыл кожууннарда шээр малдың чаш төлүн камгалап алганы 90 хуу, Чеди-Хөл, Эрзин кожууннарда бода малдың оолдарын 80 хуу, Кызыл, Барыын-Хемчик кожууннарда — 70 хуу, чаңгыс хавандан 80-11 башты Кызыл, Бии-Хем, Таңды, Чеди-Хөл кожууннарда алган, чылгы малдың оолдарын Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Эрзин кожууннарда 75 хууга камгалап алган.

— Часкы хову ажилдары адакталып турар болгай. Материал-техниктиг баазазы кандыгыл?

— Тарылга ажилдары эрткен чылдың деңгелинде бедик. Бо хүннерде 22,6 муң га черлерде азы планнап турган хемчээлдин 81 хуу-зунда тарылга доозулган. Арткан кезээнге мал чеминиң культураларын бо хүннерде тарыырын доозар.

2011 чылда көдээ ажил-агый культураларын 27,9 муң га черге, ооң иштинде тараа — 19,4 муң га, мал чеми — 3,9 муң га, картофель 3,69 га, ногааны — 784 га черге тарып турар. 2011 чылда тарылга шөлдери 2008 чылга деңгээрге, мындыг: ниити шөл — 137%, ооң иштинде тараа — 117%, картофель — 137% болгаш ногаа — 262%.

Материал-техниктиг бааза экижип турар. Чыл санында республиканың ажил-агыйлары республика бюджетинден 50 хууга субсидия-биле көдээ ажил-агый техникаларын садып ап турар. Ооң-биле чергелештир 2008-2009 чылдарда бюджет хөреңгилериниң күсели-биле 27 техникаларны 2008 чылдың болгаш 2009 чылдың Наадымнарның тиилекчилеринге шаңнал кылдыр саткан. 2009 чылда

«2009-2010 чылдарда Наркотики ажиылаары болгаш хоойлудан дашкаар садып-саарының талазы-биле комплексы хемчеглер» республиканың рулгалыг программаның шуму-биле 46 техниканы саткан. Ниитизи-биле 3 чылдың дургузунда техниканы садып ап, материк техниктиг баазаны экижитк. Көдээ ажил-агый техникаларын чаартылгазының коэффицентин 2006 чылда 0,153 турган бол 2010 чылда — 0,288. Ону чыл дургузунда садып алган техникалар өртзөн болгаш санын көрүп турар, санаар.

2008 чылда 6 трактор, 1 хөр болбаазырадыр, 30 мал чеме белеткээр техниканы, 2009 чылда 14 трактор, 12 сеялка, 11 хөр болбаазырадыр, 1 чаштырар, мал чеме белеткээр, 2010 чылда 8 трактор, 3 хөрзүн болбаазырадыр, 27 мал чеме белеткээр техниканы саткан. Ол дээрге 2 чылдың деңгелинге 13,5 өзүлдө-дир.

Тараа культураларының таргазын улгаттырганы-биле тарыглар комбайннарны садып алыр чугула болуп турар. Ол талазы-биле ажилды «Росаглизинг» ААН-биле чоруду айтирыгны шиитпирлеп турар.

— Кожууннарда сургакчы чоруурга, байдал турумч экижип турарына өөрүп турар чорду. Ынчалза-даа керип чоруурга, тус черниң рааннарының өртзө аар: чин тарааның стаканда өртзө рубль, арбай далганының 25-50 рубль, тус черниң балыын 150-ден өрү, а көдээ ажил-агый ярмаркаларында бараан бүрүкчүлери эвес, а коммерс-тылар турар боор-дур. Олар ТР-де ол-ла өртөктери-биле ээ садып турар боор чорду.

— Тыва далганын савал садып-турарын көргөн боор силер ооң өртзө улуг эвес. Хамык уjur бүдүрүлгө деңгелинде эвес, а хөй-биле кылып турарында. Тускай дериг-херексел чокка, хол-би кылган ажилдың өртзө черле болур. Хуу кижы чинге-тарааш, холу-биле кезип алга боду хооруп, соктап алгаш, с-дарга, бис ону канчап-даа өйлө шыдавас бис. Бис боттарымыз талавыстан чинге-тараа тарыш шөлдерни улгаттырып, ону ч хевиринге чон боттары соктап кылдыр садарын өөренип көрүп турар бис.

А көдээ ажил-агый ярмарказынга тус черниң бараан бүдүрүлгелеринге бирги ээлчегде таарыг чалыг байдалдарны тургузарга биле ону чорударының чуруму ам-даа экижидерин өөренип көрүп турар бис. Эртен эрте садып майгыларын болгаш турар черлерин хуваап тургаш, көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлери мурнак олуттарны бээрин өөренип көрүп бис. Кандыг-даа эгелээшкннерни кылып чорудуп турар үезинде, эки багай талаларын өөренип көрүп тургаш, ажилды экижидер болгаш Малчынга болгаш хереглекчилер уjur-дузалыг болзун дээш, шупту аргаларын көөр бис.

Айлаң ДАРЖАА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Экономика яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының кол угланышкынының дугайында
2011 чылдың март 22 №173 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Экономика яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының кол угланышкыны кылдыр Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр ажилды доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Экономика яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының кол угланышкынын боттандыра талазы-биле

бердинген хемчеглер планын бадылаар.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге контр-рольду Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.И. Тенге хүлээдир.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың март 22-де хүлээп алганы №173 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың Экономика яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының кол угланышкынын боттандыра талазы-биле хемчеглер планы

Хемчеглер	Саң-хөө ханды-рылгазы	Күүсе-дир хуу-саазы	Харыысалгалыг боттанды-рыкчылар	Манаттынып турар үрө-түнели
1	2	3	4	5
1. Тыва Республика-ның биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чо-руктуң субъектилериниң даңзызын тургузары.	"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң кү-рүне детким-чези болгаш хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг про-граммасы.	2011г.	Тыва Респуб-ликаның Эконо-мика яамызы, му-ниципалдыг тур-гузулгалары (дугур-жулга езугаар), Күрүне статисти-казының феде-ралдыг албаны-ның Тыва Респуб-ликада девискээр органы (дугур-жулга езугаар).	Республикага биче болгаш ортумак сай-гарлыкчы чорукту дет-кир болгаш хөгжүдөр адырга үнелел, прог-нозтаашкын болгаш шийтпирлер хүлээп алы-рын боттандыра-биле биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилериниң даң-зызын тургузары.
2. Кызыл хоорайга күрүне болгаш муници-палдыг ачы-дуза чедире-риниң хөй функционал-дыг төвүн тургузарына төлевилел-смета доку-ментациязын ажилдап кылыры. Россия Феде-рациязының Регионнар сайзырадыр яамызыне хөй функционалдыг төп тургузар талазы-биле хемчеглерниң кады акша-ландырышкынын чо-рудар чагыгны белет-кээри.	Республика биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң кү-рүне детким-чези болгаш хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг про-граммасы, "2011-2012 чылдарда Тыва Респуб-ликага инно-вациялыг ажил-чорудулганың хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг програм-мазы, биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чорукту детки-ринге федерал-дыг бюджеттен субсидия.	2011г.	Тыва Респуб-ликаның Эконо-мика яамызы, Тыва Республиканың Аныяктар ажил-херээ болгаш спорт яамызы, Кызыл хоорай-ның мэриязы (ду-гуржулга езу-гаар).	Таарымчалыг сайгар-лыкчы хемчеглерин тур-гузары, административ-тиг шалтараазынарны чайладыры. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилеринге "чаң-гыс сонга" принци-биле ачы-дуза чедире-ри.
3. Тыва Республика-ның биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чо-руктуң субъектилеринге кү-рүне деткимчезин көргү-зериниң кызыгаарына боттандырынып турар хемчеглерни акшалан-дыраарына субсидия бээр талазы-биле Россия Федерациязының Ре-гионнар сайзырадыр яамызының мөөрейлиг шилилгезинге киржири.	"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң кү-рүне детким-чези болгаш хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг програм-мазы, "2011-2012 чылдарда Тыва Респуб-ликага инно-вациялыг ажил-чорудулганың хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг програм-мазы, биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чорукту детки-ринге федерал-дыг бюджеттен субсидия.	2011г.	Тыва Респуб-ликаның Эконо-мика яамызы, Тыва Республиканың Аныяктар ажил-херээ болгаш спорт яамызы, Кызыл хоорай-ның мэриязы (ду-гуржулга езу-гаар).	Тыва Республиканың биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринге федерал-дыг бюджеттен акша-ландырышкынны алы-ры.
4. Биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чо-рукту деткир сорулга-биле мөөрейлер организас-таары болгаш эртирери: - Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызы дээш эгелеп чоруур сайгарлыкчы-ларга; - электри четкилерин-ге коштунары-биле хол-	"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң кү-рүне детким-чези болгаш хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг програм-мазы, биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чорукту детки-ринге федерал-дыг бюджеттен субсидия.	2011г.	Тыва Респуб-ликаның Эконо-мика яамызы	Чаа бүдүрүлгелер тургузары болгаш чаа эгелеп чоруур сайгар-лыкчыларның 10-дан эвээш эвес чаа телеви-лелдериниң боттан-дырыын эгелээри. Электри четкилеринге коштунары дээш 10 сай-гарлыкчының чарыг-далдарын эгидип бээр. Биче болгаш ортумак

1	2	3	4	5
башкан чарыгдалдарны субсидиялаарына; - четки организация-ларның электри четкиле-ринге технологтуг кош-тунганы-биле холбашкан чарыгдалдарны дуглаа-рына; - аныяктарның орту-зунга сайгарлыкчы чо-рукту сайзырадырыне; - "Тыва Республика-ның Бизнес-инкубатору" күрүнениң автономнуг албай чериниң хандырыл-газынга (субсидиялааш-кын).	галыг про-граммасы			сайгарлыкчы чо-рукту сайзырадыр талазы-биле дөрт аныяктар төл-лелиниң боттанды-рыг эгелээри. Бизнес-инкубатору сайгарлыкчыларга х-консультация ачы-д-зын көргүзери, биче-гаш ортумак сайгар-чы чоруктуң чаа эг-турар субъектиле инкубациялаары.
5. Биче инновация компанияларын хөгжү-дери; биче инновация компанияларының 10-дан эвээш эвес төлевилел-дерин боттандыраарына деткимче көргүзери.	"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң кү-рүне деткимчези болгаш хөг-жүлдизи" рес-публиканың тускай сорул-галыг про-граммасы	2011 чыл	Тыва Респуб-ликаның Эконо-мика яамызы, РЗА СС ТИКОПР (дугуржулга езугаар), ТывКУ (дугуржулга езугаар), РКАЭ ТывЭШИ ГНУ (дугуржулга езу-гаар).	Эртем-техниктиг гаш интеллектуал ажил-чорудулганың нелдерин сайгар-адырже дамчыдары тен эвээш эвес аж-олуттарны тургузары.
6. Биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чо-руктуң чаа эгелеп турар субъектилерин инкуба-циялаары-биле "Тыва Республиканың Бизнес-инкубатору" күрүнениң автономнуг албан черин-ге немелде бүдүрүлгө күштерин тургузары (Тыва киновидеоцентриниң өрээлдеринге).	"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң кү-рүне детким-чези болгаш хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг про-граммасы	2011 чыл-дың бирги чар-тыы	Тыва Респуб-ликаның Эконо-мика яамызы, "Тыва Респуб-ликаның Бизнес-инкубатору" кү-рүнениң авто-номнуг албан чери, Тыва Рес-публиканың Чер, өнчү-хөрөңги яамызы	Биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чо-руктуң чаа б-дан эвээш эвес леп турар субъектил инкубациялаары.
7. Тыва Республикага Сайгарлыкчы чоруктуң неделязын болгаш биче болгаш ортумак сайгар-лыкчы чоруктуң хүннери-2011-ни организастаары болгаш эртирери, ооң иштинде: - контроль чорудар органнарның, кредит ор-ганизацияларының ажык эжикир хүннери; - республикада биче болгаш ортумак сайгар-лыкчы чоруктуң чедиш-киннериниң делгелге-яр-марказын организастаа-ры болгаш эртирери; - биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чо-руктуң субъектилериниң съездизин эртирери; - Россияжи сайгар-лыкчы чоруктуң хүнүнге тураскааттыган спортчу хемчеглер.	"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң кү-рүне детким-чези болгаш хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг про-граммасы	2011 чыл-дың июнь 1	"Тыва Респуб-ликаның Бизнес-инкубатору" кү-рүнениң авто-номнуг албан чери, "Тыва Рес-публиканың сай-гарлыкчылары" республиканың хөй-ниити орга-низациязы, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга орган-нары, муници-палдыг тургу-зулгалар админис-трациялары (дугуржулга езугаар), сай-гарлыкчы чо-рукту деткир муниципалдыг фондулар.	Бараан долганды-3 млн. рубльге көв-дири. 15 млн. рубль эвээш эвес түңгө ажылдажылга дугай-30-ден эвээш эвес ке-лер чарары. Дурж-солчуру, тус чернин раан бүдүрүкчүлөр потенциалын болгаш динишкinnerин мур-турушче кириери. К-рольдаар органнар-гаш кредит организа-ларының ажил-чору-газынга хамаарыш айтырылгаларга сай-лыкчыларны консул-циялаары, күштүг бо-турар хоойлу-дүрүм-де өскерилгелер бол-чөпшээрел докуме-циязын дужаар бол-алырының дүрүмнери дугайында дыңнады-Эрге-чагырга биле б-нестин конструктив-диалогун тургузары.
8. "Тыва-Экспо-2011" регионнар аразының дел-гелге-ярмарказын, "Хака-сия-Тыва-Красноярск край: Демнежилге-2011" делгелге-ярмарканы тус-чер бүдүрүлгезиниң про-дукциязының конкурен-ция тургузуп болур шы-нарларын бедидер тема-тикага организастаары болгаш эртирери.	"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага биче бол-гаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң кү-рүне детким-чези болгаш хөгжүлдизи" республиканың тускай сорул-галыг про-граммасы	2011 чыл-дың сен-тябрь	Тыва Респуб-ликаның Эконо-мика яамызы, Тыва Республи-каның күүсекчи эрге-чагырга органнары, "Тыва Респуб-лика-ның Бизнес-ин-кубатору" кү-рү-нениң автоном-нуг албан чери, "Туризмниң ин-формация төвү" күрүнениң авто-номнуг албан чери, муници-палдыг тургу-зулгалар админис-трациялары (ду-гуржулга езу-гаар)	Бараан долганды-6 млн. рубльге көв-дири. 37 млн. рубль эвээш эвес түңгө ажылдажылга дугайы-100-тен эвээш эвес ке-лер чарары. Бүдүрү-р баранының кон-ренция тургузар арга-нээн бедидер талазы-ле өске регионнары-н дуржулганын тираж-ры. Кожа региона-бүдүрүкчүлөр-биле ор-галыг садыг-экономи-хамаарылгаларны т-гузары. Продукцияны-дып-саарар каналдар улгаттылары.
9. Кадрлар потенциа-лын хөгжүдери: биче болгаш ортумак бүдү-рүлгелерниң удуртук-	"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага биче бол-	2011 чыл-дың бирги	Тыва Респуб-ликаның Эконо-мика яамызы, "Тыва Респуб-	Биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чо-руктуң чаа б-дан эвээш эвес

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчызының
хүлээлгезин күүседип турар Ш.ИРГИТ.

алғалық программазының №1
елер кириериниң дугайында

Тыва Республикасының Чазааның 2008 чылдың октябрь 14-те №607 доктаалы-биле бадылааны "2009-2010 чылдарда Тыва Республикага инновация ажил-чорудулгазын сайландырып дөткөмчези" республика

Тыва Республиканың Экономика яамызы делгелге-ярмарка хемчеглеринге киржири-биле азы ажил-херекчи ужуражылгалар-биле холбашкан чарыгдалдарынга субсидиялар алыр деп кордап турар биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлериниң конкурс езугаар шилилгезин чорударын чарлап тур

Субсидияны херек кырында үндүрген дараазында чарыгдалдарын барымдаалал тыпсыр:

- бүртүкел чылдалдарын;
- делгелге шөлдериниң хөлөзинин;
- экспонаттарын чедирери-биле транспорт чарыгдалдарын;
- киржикчилерниң делгелге-ярмарка хемчеглеринге чедериниң орук өрттэн.

Субсидияны сайгарлыкчы чоруктуң ээлериниң үндүрген чарыгдалдарының 50 хуузу кылдыр санаар, ыңчалза-даа сайгарлыкчы чоруктуң бир ээзинге регион, регионнар аразының азы бүгү-россияның делгелге-ярмарка хемчеглеринге азы ажил-херекчи ужуражылгаларга киришкен болза, 50 муң рубльден хөй эвести бээр.

Конкурска киржири-биле кирир документилер:

- субсидия алырының майык езугаар чагыын (яамының сайты-зындан дүжүрүп бижип ап болур);
- хемчеглерниң организакчызы-биле киржикчинин чарган керээзиниң хоолгазын;
- делгелге-ярмарка хемчеглеринге азы ажил-агыйжы ужуражылгаларга киржилгези-биле холбашкан чарыгдалдарының дугайында майык езугаар долдурган отчетту (яамының сайты-зындан дүжүрүп бижип ап болур);
- делгелге-ярмарка хемчеглеринге киришкениниң түңнелдериниң дугайында (делгелге-ярмарка хемчеглериниң каталогун кожар) азы ажил-херекчи ужуражылгага киришкениниң дугайында, чарган керээзлериниң санын, киржилгеден алыр экономиктиг ажыктын санаашкынын айтыпшаан (хостуг хевирге, парлааны 1-2 арындан эрттирбес), медээлерни;
- хемчеглерге киржилге-биле холбаштыр үндүрген чарыгдалдарын бадыткап турар төлевир документилерин;
- тургузукчу документилериниң болгаш оларга кириген бүгү өскерилгелерниң хоолгазын, юридиктиг чериниң күрүнө бүртүкелиниң дугайында херечилелдин хоолгазын;
- кижиниң бодун бадыткап турар документиниң хоолгазын, хуу сайгарлыкчы кылдыр ол кижиниң күрүнө бүртүкелиниң дугайында херечилелдин хоолгазын.

Документилерни дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18 (Чазак бажыңы), каб. 207, Тыва Республиканың Экономика яамызының сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле департаментизи, тел/факс: 2-17-67, 8 шактан 17 шакка чедир, 12 шактан 13 шакка чедир дүштеки чапсар, а ол ышкаш конкурстун негелделериниң дугайында эргежок чугула медээлерни яамының албан-езузуңуң www.mert.tuva.ru деп сайты-зындан алыр азы электроннуг чагааны яамының mineconom@tuva.ru деп адресинче «делгелге» деп демдектиг кылдыр чорудуп болур.

Тыва Республиканың Экономика яамызы 2011 чылдың июнь 6-дан август 6-га чедир «Биче сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чорур ээлеринге бодунуң бизнесин тургузуп алырынга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантылар» (моон соңгаар грантылар дээр) деп конкурска киржириниң чагыгларын хүлээп алыр.

Грантыларны биче сайгарлыкчы

чоруктуң чаа бүртүктетирген болгаш эгелеп чорур, бодунуң ажил-чорудулгазын чагыг кирип турар хүнүнге чедир бир чылдан ажыг эвес хуусаада боттандырып турар ээлеринге тыпсыр.

Эртип турар чылда социал сайгарлыкчы чорукту сайзырадырыңче угланган (инвалидтерни, ажил чок кижилерни ажилга тургузарын хандырган болгаш өске-даа) тускай сорулгалыг бөлүктү онзалап турар. Төлевилелди шилип алырының кол-кол барымдаалары:

- бизнес-планының чижилгеге киржип шыдаары;
- орулгалыгы;
- ажилдаар олуттарны тургусканы.

Конкурска киржири-биле кирир документилер:

- чагыг (чагыгның майыын яамының албан-езузуңуң сайты-зындан дүжүрүп бижип ап болур);
- күрүнө бүртүкелиниң дугайында херечилелдин бадыткаан хоолгазы;
- үндүрүг органында учетта турарының дугайында херечилелдин бадыткаан хоолгазы;
- бизнес-планы;
- чаа ажилдаар олуттарны тургусканының азы эрги олуттарны арттырганының дугайында медээлерни;
- билдиришкени ээзин бадыткап турар документиниң бадыткаан хоолгазын.

Документилерни дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18 (Чазак бажыңы), каб. 207, Тыва Республиканың Экономика яамызының сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле департаментизи, тел/факс: 2-17-67, 8 шактан 17 шакка чедир, 12 шактан 13 шакка чедир дүштеки чапсар, а ол ышкаш конкурстун негелделериниң дугайында эргежок чугула медээлерни яамының албан-езузуңуң www.mert.tuva.ru деп сайты-зындан алыр азы электроннуг чагааны яамының mineconom@tuva.ru деп адресинче «эгелеп чорур сайгарлыкчыларга грантылар» деп демдектиг кылдыр чорудуп болур.

Тыва Республиканың Экономика яамызы 2011 чылдың июнь 6-дан август 6-га чедир Тыва Республиканың биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринге дериг-херекселдер лизингиниң керээзин чарып турда баштайгы дадывырны (аваныны) төлээринге субсидиялар тыпсырының талазы-биле конкурска киржириниң чагыгларын хүлээп ап турар.

Субсидияны дараазында негелделерни күүсеткенде лизинг алыкчызынга бээр:

- садып ап турары кол херекселдерниң чедиркичизи Россия Федерациязының төлээзи, бараан бүдүрүкчүзү болуп турар азы албан-езузуңуң дистрибутору (дилер/субдилер), азы албан-езузуңуң партнеру (төлээзи), оон иштинде саттынып турар, сертификаттыг бараанның бүдүрүкчүзүнүң садыгызы болур ужурулуг.
- садып алдынып турар кол херекселдер ажыглаттырмайн турган азы бир чылдан хөй эвес үеде ажыглаттыңан;
- акшаландыраарының хуусаазы 12-ден 36 ай дүргүзүндө;
- кол херекселдерни чедирериниң хуусаазы 365 хонуктан эртпес;

— лизинг алыкчызы докумен-тилерни дүрүм езугаар долузу-биле кириген.

Конкурска киржири-биле кирир документилер:

- субсидия бээриниң дугайында майык езугаар долдурган билдиришкени (майыкты яамының албан-езузуңуң сайты-зындан дүжүрүп бижип ап болур);
- бизнес-план, сайгарлыкчы чорукту сайзырадырының үш чыл хуусаада перспективаларының дугайында медээни;
- үндүрүг органында учетта турарының дугайында докумен-тиниң хоолгазын;
- юридиктиг черлерге—отчеттүг сөөлгү хүнүнүң байдалы-биле орулгаларының болгаш карылгаларының дугайында бухгалтер балансының болгаш отчеттун хоолгазын, хуу сайгарлыкчыларга—үндүрүг декларациязының хоолгазын;
- сөөлгү айда ажилдакчылар-ның ортумак даңзы санының дугайында сайгарлыкчы чоруктуң удуртукчузунуң ат салганы шынзыл-газын;
- лизинг керээзиниң бадыткаан хоолгазын;
- субсидияның хемчээлин майык езугаар санааны (яамының сайты-зындан бижидип ап болур).

Документилерни дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18 (Чазак бажыңы), каб. 207, Тыва Республиканың Экономика яамызының сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле департаментизи, тел/факс: 2-17-67, 8 шактан 17 шакка чедир, 12 шактан 13 шакка чедир дүштеки чапсар, а ол ышкаш конкурстун негелделериниң дугайында эргежок чугула медээлерни яамының албан-езузуңуң www.mert.tuva.ru деп сайты-зындан алыр азы электроннуг чагааны яамының mineconom@tuva.ru деп адресинче «лизинг» деп демдектиг кылдыр чорудуп болур.

Тыва Республиканың Экономика яамызы электри четкилеринге энергия хүлээп алыр тургузугларны кожарының керээзлериниң талазы-биле чарыгдалдарың кезинге субсидия алырынга кордап турар биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлериниң конкурс шилилгезин чарлап тур.

Субсидияны 2008 чылдың январь 1-ден эгелеп үндүрген болгаш документилер-биле бадыткаттыңан чарыгдалдарга азы энергия хүлээп алыр тургузугларже кожарының керээзин езугаар үндүрер чарыгдал-дарга бээр.

Бодунуң ажил-чорудулгазын болбаазырадылга бүдүрүлгелеринге, көдээ ажил-агый продукция-зын болбаазырадып кылырынга, турисчи ажил-чорудулгага боттандырып турар биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринге, а ол ышкаш биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң инновация талазы-биле идепкейлиг ээлеринге электри четкилеринге энергия хүлээп алыр тургузугларны кожарының дугайында керээз езугаар чарыгдалдарының түнүнүң 100 хуу хемчээлдиг кылдыр бээр.

Документилерни дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18 (Чазак бажыңы), каб. 207, Тыва Республиканың Экономика яамызының сайгарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле департаментизи, тел/факс: 2-17-67, 8 шактан 17 шакка чедир, 12 шактан 13 шакка чедир дүштеки чапсар, а ол ышкаш конкурстун негелделериниң дугайында эргежок чугула медээлерни яамының албан-езузуңуң www.mert.tuva.ru деп сайты-зындан алыр азы электроннуг чагааны яамының mineconom@tuva.ru деп адресинче «тех. коштурулга» деп демдектиг кылдыр чорудуп болур.

Экономиктиг ажил-чорудулга-ның өске хевирлеринге бодунуң ажил-чорудулгазын боттандырып турар биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлеринге электри четкилеринге энергия хүлээп алыр тургузугларны кожарының дугайында керээз езугаар чарыгдал-дарының түнүнүң 80 хуу хемчээлдиг кылдыр бээр.

Бо таварылгада төлевирин субсидия-биле боттандыраар кожуг күчүзүнүң эң улуг хемчээли 500 кВт-тан ашпас ужурулуг.

Конкурска киржири-биле кирир документилер:

- чагыгны (майыын яамының албан-езузуңуң сайты-зындан дүжүрүп бижип ап болур);
- тургузукчу документилериниң хоолгазын болгаш киржикчинин күрүнө бүртүкелиниң дугайында херечилелдин хоолгазын, а ол ышкаш үндүрүг органында учетта турарының дугайында херечилелдин хоолгазын;
- киржикчинин боттандырып турар ажил-чорудулгазынга лицензия турар ужурулуг болза, ол ажил-чорудулганы боттандыраар эргени берген лицензияның хоолгазын;
- эрткен чылдың болгаш эртип турар чылдың эрткен кварталының долу хемчээлдиг бухгалтер учедун үндүрүг органыне документини канчаар киригениниң дугайында демдээ-биле кады, азы тус-тус кижиниң эрткен чылды-биле орулгаларында үндүрүг талазы-биле Россия Федерациязының Сан-хөй яамызының доктаадып тургускан майыын езугаар долдурган үндүрүг декларациязының хоолгазын;
- эрткен чылдың болгаш эртип турар чылдың эрткен кварталының талазы-биле статистика органының отчетунуң хоолгазын;
- электри четкизинге энергия хүлээп алыр тургузугну кожарының керээзиниң четки организация-зының бадыткааны хоолгазын;
- энергия хүлээп алыр тургузуга кошканының керээзин езугаар электри күчүзүнүң (хары угдагы күчүнүң) көвүдээни-биле кордакчы-ның кылган төлевириниң талазы-биле чарыгдалдарны үндүргенин бадыткап турар төлевир докумен-тилериниң хоолгазын (бир эвес ындыг ажилдар кылдынмаан болза, ол негеттинмес);
- эрткен чылда болгаш эртип турар чылдың сөөлгү кварталында ажилдакчыларының санының болгаш шалың төлевириниң дугайында майык езугаар (ону яамының албан-езузуңуң сайты-зындан дүжүрүп бижип ап болур) долдурган медээлерни.

Ажил-чорудулганың чамдык хевирлеринге онааттыңан орулганың чаңгыс ай үндүрүүн төлээр системаже шилчез киржикчилер эрткен чылдың база эртип турар чылдың сөөлгү кварталының түңнели-биле ажил-чорудулганың чамдык хевирлеринге онааттыңан орулганың чаңгыс ай үндүрүүнүң талазы-биле үндүрүг декларация-зының хоолгазын Россия Федера-циязының Сан-хөй яамызының доктаадып тургускан майыын езугаар кирир.

УТТУНДУРБАС УЖУРАЖЫЛГАЛАР

Кызыл хоорайның хоочуннар болгаш инвалидтер бажың-интернадында ниитизи-биле 220 киик чурттап турар бис. Аңаа культура-массалыг хемчеглерни доктаамал эрттирип, Шагаа, Чаа чыл байыр-лалдары, Ада-чурттуң Улуг дайы-нынга Тиелелгениң хүнү дээш, оон-даа өске байырлалдарны дем-деглеп эрттирип турары канчаар-даа аажок өөрүнчүг. Бистер, хоочуннар, чыгып келгеш, шүлүктеп, кожамыктап, үлегеф-домактажып, дүрген-чугаага узун-тыныштажып мөөрейлежи, аравыста хөглөп, дыштанып алыр бис. А эң-не солун чүүл—биске доктаамал кээр аал-чыларыбыс. Чоокта чаа Клара Чамыяновна Сагдынның удуртулгазы-биле «Исток» ансамбли байыр чедирип кээп, талантызын көргүс-кенер. Ол ышкаш Хамнар ниити-лелиниң, Камбы-лама эргелелиниң төлээлери, хоорайның уруглар сад-тарының уруглары, школачылар, караа четпестер ниитилели биске аалдап кээп чорааннар. Чогаалчы Мадон Монгуш, астролог Алексей Тевек, ол ышкаш артистер Станислав Ириль, Александр Салчак, Титов Санчат боттарының ажил-дары-биле бистерни таныштырып, солун концертти бараалгаткан.

Маргылдаа-мөөрейлерге эң-не идепкейлиг киржикчилер Чечен Саая, Кара-Кыс Ховалыг, Чымба Капый дээш, оон-даа өскерлери демдеглеп болур. Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрын, Нацио-нал музей ордузун сонуургап баа-рывыс чаңчыл апарган. Респуб-ликавыстың кайгамчык чараш чер-леринге чоргаарланып, оларны көргөш, хей-адывыс бедий бээр. Биске солун ужуражылгаларны организастан эрттирип турар социал ажилдакчыларыбыска четтир-генивисти илередип, чүгле экини күзедивис.

Багыт-оол БАЙКАРА,
күш-ажылдың хоочуну.

КУДУК ЧОКТА — ЧУРТТАЛГА ЧОК

Бистиң Хандагайты суурда, чонга таарымчалыг кылдыр чедиш-тир салган, тускай кылган кудуктар бар. Оларның амгы үеде байдалы берге. Чылдың септелгезин кылбас болгаш оларның доскаарлары ойбак-дыдык, краннары суг тутпас, дамдылаар, кудуктуң турар девис-кээри боктуг, ыт-куш, мал-маган албаннаар чер апарган чыткылаар-дыр. Киж бодаарга, кудукту док-таамал хынап көөр, оон доскаа-рының ишти-даштын хлорлуг суг-биле арыглап-аштаар, эмчилер шыңгыы кичээнгейге алган турар ужурулуг эвеспеге? Кудукту багай эдилээр болзубуспа, чонун, ажил-төлүвүстүң кадыы баксыраар, соон-да барып халдавырлыг аарыгларга чедирип болур дээрзи билдингир болгу дег.

Эрткен кыжын суурнуң чону шанакка бидон сөөртүп алгаш суурнуң ужу-бажында ажилдап турар кудуктар дилеп, кылаштажып кыштаан болгай. Чайны чайладыр кандыг-даа септелгези кылдынмаан болгаш кудуктар ам база ажил-даар-ажылдавастан эгелээн. Ам база кудумчулар кезип, кудук дилеп кыштаарыбыс ол беге?

Суг чокта — чуртталга чок дээр болгай. А суурга кудук чокта — чуртталга чок. Ынчангаш суурда кудук ажилын харыылаар кижилерге харысалгалыг, арыг-силиг, амы-дыралчы кижилер ажилдаар болза эки боор. Чонну түрөтпейн, хары-салгалыг ажилдап-чурттап көрээ-линер.

Василий МОНГУШ.

Хандагайты суур.

ЧОНУН УЛАМ ХЕЙ-АЪТ КИИРГЕН

• Суг-Аксынга байырлалдан репортаж

«Тыва — бистиң өргээвис» фестивалдың тиелекчилери Сүт-Хөл кожуунунуң шаңналга алган «Газель» автомашиназының баштайгы пассажирлери — Улусчу чогаадылга төвүнүн төлээзи З.Д. Монгуш, Сүт-Хөл кожуун чагыргазының культура килдизинин даргазы Н.С.-М.Күдерек, культураның хоочуннары Д.М. Ак-кыс, Ч.К. Монгуш, чогаалчы М.Б. Ховалыг, журналистер Т.Д. Байынды, С.С. Балчыр, Н.Д. Монгуш дүш үезинде Хемчик көвүрүүгө халдып келдвис. Сүт-Хөл кожуун чагыргазының даргазы О.А. Монгуш, кожуун баштыңы Э.Б. Монгуш, культураның хоочуну Б.Ш. Ондар олар баштадыр сүт-хөлчүлөр шаңнал «Газельди», аалчыларны уткуп турлар. Ак хадактарлыг национал тыва хевин кеткен чараш кыстар изиг сүттүг шайы-биле уткуп турлар.

Журналистер аяк шайны ам-аан соонда, ажилдап кириптивис. Бир-ле дугаарында кожуун чагыргазының даргазы О.А. Монгуш сөс чүве чугаалады.

— Республикада ат-сураа алган улуг фестивалдың тиелекчилери болган сүт-хөлчүлөргө өрүшкүзүн үлөжип чедип келгениңер дээш, өөрүп четтиргениңиң илередип тур бис. Ылаңгыя фестивалдың эгелекчизи, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Зоя Доржуевнага, культураның хоочуннары Доржу Монгушовичиге, Юрак-оол Балан-Самбуевичиге, Руук-суурну ырак дивейн чедип елгениңе дыка өөрүп тур бис. Сүт-Хөл кожуунунуң культурулуг мыдыралының хөгжүлдизинге олар улуг үлүг-хуузу кириген. Оон уйда чоокта ажилдап эгелээна болза, организацы, кызымак-ай, мергежилинге бердинген чоу-биле сүт-хөлчүлөргө хүндүт-елин чаалап алган Нелли Сүге-адыровна Күдерекке бо тиелегени биске чаалажып бергени дээш, мөгөөр-дир бис. Бо фестивалга киришкен уран чүүл коллективинин өзүн школаның башылары тургускан болгай. Улуу-иле, четтирдивис, эргим башкы-ар — деп, Орлан Александрович

онзалап демдеглесеп тур мен. Ол хире чай чок хиреде, башкылар езулуг эр хейлер болду. Б.Ш. Ондар фестиваль санында хей киржикчилиг хорну тургузуп алган кээп турарын уран чүүлге сонургалдыглар дыка эки билер. Мындыг кайгамчык талантылыг культура ажилдакчылыг болган сүт-хөлчүлөргө аас-кежи деп бодаар мен. Байлак дуржулгалыг культура ажилдакчызы, кижизиг, бөдүүн болгаш солун аажы-чаңы-биле, кайгамчык энергиязы-биле кижилерин талантызын хөңүн мурнуче үндүрүп кээр сорунзалыг. Б.Ш. Ооржак хөгжүм херекселдери кылыр Улусчу мастер деп аттыг.

Хемчик хемни кешкеш, оон ынды талазында ырак эвисте хүрээге келдвис. Сүт-Хөл кожуунуң даа ламазы Лопсан-Даваа башкы, Омак башкы, Сылдыс башкы уткуп алды.

— Уран чүүл көрүлдизинге сүт-хөлчүлөргө тиелегизинге бистер — шажын ажилдакчылары база өөрүп тур бис. Изиг байыр чедирип тур бис. Моон сонгаар-даа чедирип киннерлиг болурунаны күзеви-шаан, буян-кежик номун номчуп бээр-дир бис — дээш, башкылар чартык шак ажыг үениң дургузунда ном номчулар. Улуг стадионга концерт эгелээринин мурнунда

Бора-Тайга, Ак-Даш, Алдан-Маадыр, Суг-Аксы суму чагыргаларының даргаларына, Кара-Чыраа көдээ Культура бажынының директору Галина Сайын-Белековна Ооржакка, Бора-Тайга Культура бажынының директору Оюмаа Машпак-ооловна Ондарга, Ишкин көдээ Культура бажынының директору Руслана Хөөкүй-ооловна Монгушка, «Дайва», «Кежикти» магазиннерин эргелекчилеринге улуу-биле өөрүп четтирдивис. Машина-техника талазы-биле ачы-дуза көргүскен чолаачыларыбыз барык ийи ай чыгыш сургакчылаан. Өвүр кожуунга Наадым болуп турда, аңаа эрткен Хөмөй фестивалына база-ла Н.С.-М. Күдерек дузалажып чоруп турганын көргөн, билер мен. Коллегалары оон дугайында магадап чугаалажыр. Хамык ажилды боду холу-биле тудуп кылып, дооспаан шаанда, ол кажан-даа оожургавас. Оон организацы талантызы студент чылдарында-ла көстүп келген. Улан-Удз хоорайга тыва студентилеринин землячествозунуң даргазы турган. Кижилер-биле ажилдап билер, биче сеткилдиг, организацы чоруу-биле ол каяа-даа чонунун, коллегаларының хүндүткелин чаалап ал келгенин онзалап демдеглесээр-дир мен. «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» атка ол езулуг төлөптиг удуртукчу.

Башкарыкчы солун медээни дыңнатты: кожуунуң улус ажил-агынының янзы-бүрү адырларына ажилдавышаан, культура болгаш уран чүүлдү хөгжүдеринге кириген үлүг-хуузу дээш, дыка хей хоочуннарга «Сүт-Хөл кожуунуң культуразының алдарлыг ажилдакчызы» атты тыпсыр дугайында идеяны Б.Ш. Ондар үндүргөн, оон саналын кожуун удуртукчузы деткээн. Стадионда хей көрүкчүлөр диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле ол эки медээни уткуду. «Сүт-Хөл кожуунуң хүндүлүг хамаатызы» атты Биче-оол Шыдыраевич Ондарга тывысты.

Ат-сурагылыг ыраажылары Глафира Донгак база Кара-кыс биле Александр Ондарларның (оларга «Сүт-Хөл кожуунуң культуразының алдарлыг ажилдакчызы» аттарны тывыскан) дискиге бижиткен ырлары стадионга чаңгылангып турду. Ону радиожурналист Татьяна Байынды бодунуң хууда архивинден сүт-хөлчүлөргө белек кылдыр дамчыдып берген. Г.Донгактын кады төрөөн угбазы Сүг-дермаа Норжунаевна бо байырлалга Шагаан-Арыг хоорайдан чедип келген болду. Сүт-Хөл кожуунуң удуртукчуларына болгаш журналистерге ховар белек дээш ол өөрүп четтиришкенин чылыг сөстөрүн чугаалап, төрөлдериң мурнундан суй белектерни сөңнеди.

Сүт-Хөлдүн культура ажилдакчыларының чедишкенин чүглө бо фестиваль-биле кызыгаарлаттынмаан. Библиотекачыларның профессионал байырлалына тураскаадып эрттирген барыын зонаның библиотека ажилдакчыларының аразына эрткен мөөрейге сүт-хөлчүлөр 1-ги черни ээлээш, чонар-даштан чазаан шилчип чоруур кубокту чаалап алган (директору О.Д. Ондар). Методист Оюмаа Кара-ооловна Коңзай-оол ТР-ниң Чазааның Даргазының грантызын ойнап алгаш, библиотекада Информация ачы-дуза төвүн ажыдып алган. «Өг-бүлениң алаң-тозу» деп республика чергелиг мөөрейге Сүт-Хөлдөн талантылыг өг-бүлө Уян-оол (Янер) Хаймыкаевич биле Авера Олеговна тиелекчи болганнар.

Фестивалдың эң улуг назылыг киржикчизи Норбу Чаш-оолович Ховалыг 75 харлыг. Сүт-Хөл кожуунга ол клуб директорлап, колхоз даргалап, коммунал ажил-агынын эргелекчилеп хей чылдарда ажилдаан. Ам хүндүлүг дыштанылгада-даа болза, мал-маган өстүрүп, чонну сүт-биле хандырып турар. Уран чүүл фестивалына ол 1956 чылдан бээр киржип келген. Оон шаңнаткан хүндүлүг бижиктерин стадионда тускай булуңда делгеп азып каан, нити түнү 20-30 хире болду. РФ-тиң пенсионерлер эвилелиниң безин хүндүлүг бижии бар.

Сүт-хөлчүлөргө байыр чедирип сөс алгаш, чогаалчы Маадыр-оол Ховалыг чаңгыс чер-чурттугларын «Сүт-Хөл, бурунгаар!» деп кыйгырыгың адаа-биле амыдырап-чурттап, ажил-агының бүгү адырларының аайы-биле өске кожуунарга деңнээрге, оранчок бурунгаар окталы бээрин күзеп, тодаргай ажилдарны сүмелзэн.

Сүт-Хөл кожуунуң тиелекчи уран чүүл коллективинин концертин эгелээринин бетинде шаңналга алган «Газель» автомашинаның чолаачызы Григорий Кошкар-оолович Монгуш стадионну үш долгандыр халыдып турда, көрүкчүлөр хол чайып, ураалап, шимзэн-дааштыг байыр чедирди.

Концерт кежээкиниң 10 шакта доозулган. Алексей Ондарның цирк бөлүүн, башкы Омак Ондарның танчыларын, Шончалай Санданның тургусканы («Урян-хайцы») танчызын, Биче-оол Ондарның тургусканы хөңүн ырын болгаш өске-даа күүселделерни көрүкчүлөр демниг адыш часкаашкыны-биле уткуп турду.

Ат-сурагылыг хоочуннарын дөзеп, сүт-хөлчүлөргө амгы салгалы уран талантызы-биле чонун улам хей аът киирди. Эр хейлер!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.
Татьяна БАЙЫНДЫНЫҢ
тырттырган чуруктары.

ргаарал-биле чугаалады.

Хемчик унунда тейде тургускан архитектурулуг ансамблди чарашынып, ону кым кылганын соругап айтырдым. Ус-шевер мас-р Кызыл-оол Конгарович Монгуштуң кылган ажилдары болду. Ам-даа төрөөн кожуунуң ат-дарын камгалап, янзы-бүрү делгелерге, конкурстарга киржип чоруур деп чаңгыс чер-чурттуг-чы чоргаарал-биле чугааладыр.

Культураның хоочуну Биче-оол Шыдыраевич Ондар:

— Мындыг улуг шаңнал алыр деп бодаваан бис, дыка-ла өрүп тур бис. Ылаңгыя Суг-Аксы тумак школазының башкыларын

чыылган хей чонга буян-кежик номун лама-башкылар номчуду.

Сүт-Хөл кожуун баштыңы Экер-оол Борбак-оолович Монгуш уран чүүл фестивалының тиелекчилери чаңгыс чер-чурттугларынга байыр чедирбишаан, кайгамчык талантызы-биле кожуунуң адын камгалап киришкен башкыларга, эмчилерге өөрүп четтиришкенин бижиктерин тывысты.

Кожуунуң культура килдизинин даргазы Н.С.-М.Күдерек: — Хүндүлүг сүт-хөлчүлөр! Фестивалга тиелегени чедип алы-рынга улуг үлүг-хуузу кириген деткиччилеривиске өөрүп четтиргеними илередип тур мен. Кожуун чагыргазының удуртукчуларына

лективинге, улуг эмчи Адыгжи Викторович Кууларга өөрүп четтирдивис.

Ырак орук-суурже бисти үдеп, ак орукту күзеп, сүттүг шайын, амдангыг суксунун, аш-чемин тудуп алгаш, сагыш човап келген, биче сеткилдиг чонувуска өөрүп четтирдивис. Силерниң сагыш-сеткилиңер бис дээш аарып турган, ол дээш тиелегени чаалап эккелдвис, чонум. Силер бүгүдөгө аас-кежикти күзедим — деп, Нелли Сүге-Маадыровна сеткил хайныгышкын-биле чугаалады.

Н.С.-М.Күдерек — Улусчу чогаадылга бажынынга методистеп, килдиз эргелекчилеп хей чылдарда ажилдаан, байлак дуржулгалыг

«ШЫННЫҢ» почтазындан

2011 чылдың май 14-те №53 (18015) «Шын» солунга үнген «Хайгаарал чок тураскаал» деп Галина Мунзуктуң материалынга хары кылдыр келген чагааны парладывыс.

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫРЫ ЧУГУЛА

Экии, эргим хүндүлүг редакция, Галина Мунзуктуң «Хайгаарал чок тураскаал» деп материалында «...дайындан оглун манаан ие кижиниң тураскаалының чаны улустуң хөглээр, арага-дары ижер чери апарган» деп бижээнинге хамаарыштыр бодалымны бижидим. Авторнуң айтып турары тураскаалдың ады «Манаашкын», ооң турар чери суурнуң бедик, дөнелчек черинде болгаш ол чоокта чүү болуп турарын хайгаараары берге эвес. Тураскаалдың чоогунда 2006 чылда хүрээ бажынын, 2008 чылда Субурган тудуп каан, а 2010 чылда Тиилелгениң 65 чыл оюнга тураскаал-биле кожаштыр Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, чаңгыс чер-чурттугларывыс Бавуу Салчак болгаш Маадыр-оол Иргитке тураскаалдың самбыразын Каргы сумунуң чагыргазы (баштыңы А.Шөмбүл) тургускан. Ынчангаш ол девискээр онзагай тураскаал, тудуглар-биле суурнуң өске черлеринден

ылгалып турар ыдыктыг чер.

Агаар чеже-даа хаттыг, соок хүн болза, бо чылын база-ла Улуг Тиилелгениң хүнү май 9-та кожуун төвүнге байырлалдың чыскаалын эрттирген. Шериг хептерлиг, эмчинин ак халадын кеткен, чыскаалган чон шуужуп алгаш, «Манаашкын» тураскаалынга шаанак салып, дайын киржикчилериниң аттарын сиилби бижээн самбыра баарынга, оларның чырык адынга мөгейигниң езулалын кылган.

Автор 2-3 чыл бурунгаар өске черже көжүп чоруй барган болгаш ыдыг бе, бо хүнде ук тураскаалдың кандыг байдалда турарын билбейн турары илден. Эрткен чылын Тиилелгениң 65 чыл оюн демдегледип тура, Мугур-Аксы №1 школазының өөреникчилери башкылары-биле катый узуну барык 6 метр чыгыгы тураскаалды будуп, чаарткан. Ол ышкыш кожуун чагырыкчызы А. Очур-оолдун ол-ла чылын үндүрген айтышкыны-биле

тураскаалды школа доктаамал хайгааралга ап, ооң девискээрин чаагайжыдып, аштап-арыглап турар.

Кижини төрелгетениң бөгүндө шийтпирлээрин оралдажып турар, нарын айтыргаларының бирээзи — арагалаашкын. Арага ижер аарыгдан аараан кижиниң бодунуң турасоруу, күзел-чүткүлү чок болза, кандыг-даа эм-таң аңаа дузалап шыдавас дээрзин бири бис. Ынчангаш бо үнген материалга сылдап алгаш, эзирик кудумчуга көскүлөңейнип, ниитилелди хүндүлөвөй чоруур кижилерге «боданганы ботка херек» дээрзин сүмелээр-дир мен. Ыдыктыг черлер чанынга (олуларынга эптиг сандайлар кылып каан) арага-дары ижип, чурум үрээр таварылгаларны болдурбазы-биле тус чер бот-башкарылга органны, иштики херектер килдизи чогуур хемчеглерни доктаамал ап чорудары эргежок чугула.

Надежда ШУЛУУ-МААДЫР.
Мугур-Аксы суур.

ЫТТАРНЫҢ ХӨЙҮН!

Бистиң Аксы-Барлык сумунуң чону амыдыралыга дыка кызымак. Коданында бода, чылгы, шээр малдарны азырап чоруурлар кайы хөй. Ажыл-ишчи, кезээзи-биле малын малдап, ооң продукциязы-биле бодун бүрүнү-биле хандырынып, артыкшылды чурттагы чонга таарымчалыг өртекке садып-саарып чоруур чонувуска чоргаарланмас аргажок.

Ынчалзажок сөөлгү үеде бис ышкыш, мал өстүрүп турар кижилерниң дүвүрелин оттуруп турар байдалдың дугайында маңаа бижикседим. Дүвүрелдин кол чылдагааны — суурда ыттарның баш саны көвүдөп турарында. Ол ыттар кудумчу аайы-биле өөр-өөр болуп алган маңажып чоруурлар. Олар анаа-ла-бир черлик эвес, а ээлерлиг

ыттар болуп турар. Суурда бажыңында 3-4 чедир ыт тудуп турарлар бар. Ол хамаатылар колдуунда шээр мал тутпайн турар, а оларның ыттары кожа-холбаазында турар бажыңнарның шээр малын херип, туда бээр таварылгалар сөөлгү үеде көвүдөт. Ээлеринге ону бадыйткап тургаш чугаалаарга, хаа-йыңа-даа какпас, харын-даа ыттарыңа болчур-дур. Тоттур азырап шыдавас болганда, ынча хөй ыттарны азыраан ажыы чүү боор? Кыштың чыккылаа соогу, чайның халыын изии дивейн, ажыг дерин төп тургаш азырап-өстүрүп алган малын анаа-ла ыттарга кемдедип, дора дизе чиртип алырга хораныг болбайн аан.

2009-2010 чылдарда бистиң суму чагыргазы калчаа аарыыңа

удур ээлиг ыттарны баглаарын баглап, черликтерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорудуп турган. Амгы үеде кудумчуларда ыттарның көвүдээни-биле калчаа аарыының айылы база катап тургустуна берген, ылаңгыя бичии уругларга ол кончуг айыылдыг байдал-дыр деп санаар мен.

Бир-тээ, чурттагы чоннуң амыдыралы, чаагай чоруу хоойлу-чурумда магадылаттыңан болганда, ону амыдыралга канчаар чогумчалыг боттандырап ужуруг деп айтырыг ала-чайгаар тургустунуп келир-дир. Ажыы-биле чугаалаар болза, сумуга ыттар санын кызыгаарлаар талазы-биле хемчеглер чорудары негеттинип турар.

Зоя САРЫГЛАР.
Барыин-Хемчик кожуун.

Доозукчуларны чалап тур

Би-Хем кожуунуң Туранның №2 школазының 1971 чылдагы доозукчуларын 40 чыл болган ужуражылгаже чалап тур бис. Чыгыр чери: Туран хоорай, улуг орук чанында «Чалааты» кафези. Шагы 12.00. Дадывыры 1000 рубль.

10 «а» болгаш 10 «б» класстарның оолдары болгаш кыстары, ужурашкыже! Оргкомитет.

Кызылдың №2 школазының 11 класстарын 1966 чылда доосканнары бо чылдың июль 9-та 10.00 шакта школавыска чыгырыңа чалап тур бис.

Эгелекчи бөлүк.

Садып тур мен

Тууйбу кылыр дериг-херекселдер садып тур мен. Бүдүрүкчүзү шакта 200 кезек. Шлакоблок кылыр дериг-херексел база бар, бүдүрүкчүзү 150-300 кезек. Вариантыларын база өөренип көөр. Тел. 8-929-314-50-39 (Саая М.Б.); 8-923-387-91-46 (Саая И.М.)

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru; КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09 очулга — 2-03-87, улуттук — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8650. Чагыр 63. Номериң парлагаче дужаганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Би-Хем кожуунуң Хадың сумузунда ажылдап-чурттап чоруур честевис, күдээвис Юрий Васильевич ДАГБА июнь 7-де 50 харлаар. Ол чапанчыг чаңгыс кыстыг, бениң эми дег ийи оолдуг, аныяксыг, ажылгыр, топтуг-томаанныг ачавыска, честевиске дараазында одуругларны тураскааттывыс:

Чылдар санай ажы-төлүн доруктуруп,
Чымыш-ишке үе-шагны эскербейн,
50 харны чик, сергек ажыр басып,
Бергезинмейн, ачам күжүр ажылдап чор.
Чаагай шакта төрүттүнген хүнүң-биле
Чуржааттарын, уругларын, ынак эжиң
50 харлаан байырлалың-биле
Аас-кежиин, чедишкенин күдүк басып мөгейдивис!

Хүндүткел-биле,

өөнүң ишти, чуржааттары, уруглары.

Тээли ортумак школазында хөй чылдарда тыва дыл башкызы, Бай-Тайга кожуунуң тыва дыл башкыларының методиктиг каттыжышкынының даргазы, аныяк башкыларның дагдыныкчызы болуп ажылдап чоруур ававыс, чааавыс Розалия Дүнчүновна ИРГИТ июнь 7-де юбилейин демдегледип турар.

Ол төрзөн школазының, кожуунуң, Тыва Республиканың хүндүлел бижиктериниң эдилекчизи.

Розалия Дүнчүновна коллективиниң, өөреникчилериниң, ада-иелерниң дээди хүндүткелин чаалап алган, чончу, кижизиг, топтуг, угаанныг башкы, ие кижин болур. Ававыска, чааавыска юбилейин таварыштыр кадыкшылды, аас-кежикти, чогадыкчы чедиш-киннерни күзедивис. Бисти доруктуруп өстүргөш, деткип чоруурунга улуу-биле четтирдивис, эргим авай, чаавай!

Хүндүткел-биле,

ынак эжи, уруглары, уйнуктары, Кызылда чуржааттары.

ЧААГАЙ СЕТКИЛ КОНЦЕРТИ

2010 чылдың июнь 10-да «Аржаан-Лаб» КХН «Тыва Республиканың аржааннарын камгалаары» деп коммерцияга хамаарышпас хөй-ниити организациязы-биле кады ТР-ниң Культура яамызының, республиканың Улусчу чогадылга төвүнүң, «Тыва» телерадиокомпанияның деткимчезинге даянып,

«ЧОЙГАН АРЖААНЫ—ТЫВА ЧОННУҢ БАЙЛАА» деп чаагай сеткил концертин көргүзөр.

Бо ажыл-чорудулгага киржир күзелин Тываның болгаш Россияның уран чүүлүнүң алдарлыг мастерлери Конгар-оол Ондар, Кайгал-оол Ховалыг, Вероника Чооду, аныяк артистер Омак Ооржак, Борбак-оол Салчак, Юлия Санаа болгаш тыва эстраданың өске-даа сылдыстары илереткенер.

Эргим чаңгыс чер-чурттугларывыс! Бо чылдың июнь 10-да, 17.00 шакта УЧБ-ге болур чаагай сеткил концертинге кээп, Тываның аржааннарын шинчилеп өөренир болгаш шынчээди алыр талазы-биле бистиң эгелээшкениривисти деткиринче силерни чаладывыс.

Концертке чаагай сеткил марафону болур, ону Конгар-оол Ондар башкаар.

Билеттерни УЧБ-ниң кассазында садып турар. Өртээ 150 рубль. «Аржаан-Лаб» КХН-ниң чингине директору Кара-кыс Аракчаа.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Красноярскиниң күрүнениң аграр университетиниң зооинженерия факультетин 1989 чылда доосканының дугайында Виктор Донгакович ЭРТИНЕНИҢ адынга тывысканы ТВ №280129 дипломунуң читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Тываның көдээ ажыл-агый техникумун 1977 чылда «Ветеринария» мергелжилдиг доосканының дугайында Виктор Донгакович ЭРТИНЕНИҢ адынга тывысканы Ю №218565 дипломунуң читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ДЫҢНАДЫГ

Би-Хем кожуунуң чагыргазыңа Россия Федерациязының хамаатызы Ай-Херел Кертик-оолович МОНГУШТАН Тыва Республика, Би-Хем кожуун, «Комаров лог» деп черде көдээ ажыл-агыйның ажылгалдыг черлеринден көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлгө кооперативин чорудар кылдыр чөпшээрзэн ниити шөлү 80000 дөрбелчин метр чер уастогун арендага бээрзин дилзэн билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езуугаар бо медээни парлаанындан бээр 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдиришкенин Би-Хем кожуун чагыргазының тудуг болгаш өнчү башкаар болгаш архитектура килдизи хүлээп алыр.

АГАР САНЫБЫС: № 4070381090000010000 ОАО НКО «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304740.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүкзэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодаалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.